

Εργαλειοποίηση της βλαχοφωνίας
σε δύο κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας:
Η περίπτωση της Βλάστης και των Ναμάτων
στα τέλη του 19ου-αρχές 20ού αιώνα

Δημήτρης Γ. Παράσχος

Φαρμακοποιός, Παραδοσιακός Μουσικός, Ερευνητής
tusia@otenet.gr

Abstract

This presentation, through the study of primary and secondary archival material, which comes from the Historical Archive of the Ministry of Foreign Affairs, from newspapers of the time as well as from the memoirs of the protagonists of the Macedonian Struggle in the region of Western Macedonia, reveals the ways and methods that were used by a portion of the local authorities of the communities of Vlasti and Namata primarily by instrumentalizing the Vlach language for their personal benefit during the period 1899-1908. Remnants of the phenomenon survive in the above communities to this day and of course not only in these ones.

Keywords: *Western Macedonia, Vlasti, Namata, Vlachs, Vlach language, 19th century.*

Ο όρος «εργαλειοποίηση» χρησιμοποιείται εκτεταμένα στο ελληνικό πολιτικό και δημοσιογραφικό λεξιλόγιο στις περιπτώσεις που ένα θέμα χρησιμοποιείται ως μέσο, εργαλείο, για την επίτευξη αλλότριων ως προς το θέμα σκοπούς ή στόχους, κυρίως πολιτικούς στόχους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση θα δούμε πώς μέσα από την έρευνα πρωτογενούς και δευτερογενούς αρχειακού υλικού μας αποκαλύπτεται ο τρόπος με τον οποίο η βλαχοφωνία χρησιμοποιήθηκε για προσωπικό όφελος από μια μερίδα τοπικών παραγόντων των δύο αδελφών κοινοτήτων Ναμάτων και Βλάστης εκείνη φυσικά την εποχή, για προσωπικό τους όφελος.

Είναι αλήθεια ότι ήδη από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, στη Μοσχόπολη, είχαν προκύψει θέματα για χρήση ή όχι της βλαχικής και του εγγραμματισμού της. Στη μελέτη για τον Δανιήλ Μοσχοπολίτη η Αγγελική Κωνσταντακοπούλου αναφέρει: *«Γίνεται δηλαδή φανερό πως, προβάλλοντας τη θέση του για την εξαφάνιση της βλαχικής και την επικράτηση της ελληνικής γλώσσας, ουσιαστικά παίρνει θέση σε ένα σύγχρονο για τους βλαχικούς πληθυσμούς πρόβλημα»* (Κωνσταντακοπούλου, 1988, 11-12, 18, 20, 26-28, 30, 33-34, 47).

Μια από τις πρώτες σημαντικές καταγραφές, στην οποία συναντάμε τα Νάματα και τη Βλάστη ως οργανωμένες κοινότητες, περιλαμβάνεται στον κατάλογο των κοινοτήτων και κωμοπόλεων, που υπάγονταν στη δικαιοδοσία του Μητροπολίτη Σισανίου & Σιατίστης Νεοφύτου το 1797 (Κωμόπολις Πλάτζι και χωρίον Πιπελίστα) (Καλινδέρης, 1939, 122-123).

Η συντριπτική πλειοψηφία των εδραίων κατοίκων στο Μπλάτσι και στα Νάματα προέρχονταν κυρίως από τις γνωστές βλάχικες κοιτίδες Μοσχόπολη, Λινοτόπι, Γράμμουστα, Φούρκα (Ιωαννίδης, 1911, 271-277. Αθανασιάδης, 1928, 2. Τσίρος, 1964. Παπαθωμάς, 1984, 14-15 & 18-19. Βίττης, 1986, 8. Παπαθωμάς, 1986. Τσιώμπρας, 2010. Παπαθωμάς & Παπαθωμά-Πηλιούρη, 2012). Αργότερα, το 1982, ο Μ. Καλινδέρης εντέχνως προσπαθεί να μειώσει το αριθμητικό μέγεθος των Μοσχοπολιτών, γεγονός που επισημαίνει και η Ευαγγελία Βίττη σε εισήγησή της σε διεθνές συμπόσιο για τη Μοσχόπολη που πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1996 και ενώ ο ίδιος χρησιμοποιεί βιβλιογραφικά κατά

κόρον τους συγγραφείς Μαρτινιανό, Wace & Thompson, Weigand, Ne-nițescu, Schultse, Cvijic, Πορονιό, αποφεύγει να αναφέρει ότι όλοι αυτοί μιλούν για κατοίκους βλαχικής καταγωγής (Καλινδέρης, 1982. Βίττη, 1999, 9-27).

Χαρακτηριστικά ο Μπλατσιώτης δάσκαλος Ζ. Τσίρος επισημαίνει, το 1964, για την προέλευση των εδραίων Μπλατσιωτών. Οι πρόγονοί μας είναι «απόγονοι της Ελληνικής Φυλής συγχρωτισθείσης με τους Ρωμαίους αποίκους, οι οποίοι ωμιλούσαν ένα λαϊκό ιδίωμα της Λατινικής γλώσσας παρεφθαρμένης διά μέσου των αιώνων και οι οποίοι εφημίζονταν για την ημερότητα των ηθών». Όσο για την προέλευση των νομαδοκτηνοτρόφων αναφέρει ότι «από του έτους 1806 αναφέρονται ελάχιστες κτηνοτροφικές οικογένειες στη Βλάστη... Η μητρική των γλώσσα ήτο Λατινογενής Κουτσοβλάχικη, με Ελληνική όμως συνείδηση και μεγάλο πατριωτισμό».

Κομβικό σημείο εργαλειοποίησης-πολιτικοποίησης της βλαχοφωνίας υπήρξε το έτος 1860, όταν μετά την ένωση της Μολδαβίας και της Βλαχίας ένα μέρος πολιτικών εθνικιστών του νεοσύστατου ρουμανικού κράτους «ανακάλυψε» Ρουμάνους αδερφούς στη νότια Βαλκανική.

Η συνέχεια είναι γνωστή με την ίδρυση ρουμανικών σχολείων σε αρκετές βλαχόφωνες κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και με συνέπεια μια εμφύλια διαμάχη ανάμεσα στους βλαχικούς πληθυσμούς. Παρόλη την τάση γλωσσικού αποβλαχισμού που είχε ξεκινήσει στη Μοσχόπολη, μέρος των εδραίων κατοίκων της Βλάστης απέστειλε το 1880 επιστολή διαμαρτυρίας, γραμμένη στα βλάχικα, στην εθνικιστική ρουμανική εφημερίδα *Frațilia Intru dreptate*¹, εναντίον του Μενέλαου Γερμάνη με πλήρη επίγνωση ότι «κρατούσαν γερά» στο ζήτημα της βλαχοφωνίας, ενώ σε 15-20 χρόνια έχουμε πλήρη μεταστροφή τους, που δεν σταματά απλά εκεί.

Μέρος των εδραίων κατοίκων είχε χρησιμοποιήσει παλαιότερα τη βλαχοφωνία για να αποκτήσει τη ρουμανική ιθαγένεια και πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα στη Ρουμανία. Αποδεδειγμένα γνωρίζουμε ότι «οι αδερφοί Γερμάνη, από το Μπλάτσι, ήταν οι πρώτοι Έλληνες

¹ *Frațilia intru dreptate*, an. 1, no 3, București, 5 Mai 1880.

Βλάχοι στη Ρουμανία στους οποίους δόθηκε η ρουμανική ιθαγένεια με μία απλή δήλωσή τους ότι ήταν Βλάχικης καταγωγής» (Petrescu, 2014, 150). Χαρακτηριστικά σε συνεδρίαση της Ρουμανικής Βουλής την 14^η Μαΐου 1860, ο βουλευτής Gr. Marghiloman δήλωσε ότι «η Βουλή έχει ψηφίσει την παροχή ιθαγένειας στους έξω Ρουμάνους με την απλή κατάθεση της αίτησής τους όπως έχει αποφανθεί στην περίπτωση των αδερφών Γερμάνη».

Η εργαλειοποίηση της βλαχοφωνίας από τον Μενέλαο Γερμάνη ήταν πραγματικά εντυπωσιακή. Από τη μία πλευρά υπήρξε ένα από τα πλέον δραστήρια και οργανωτικά μέλη στο προεδρείο του Μακεδονορουμανικού Κομιτάτου και σε επιτροπές που υποδαύλιζαν τη ρουμανική προπαγάνδα στη Μακεδονία και από την άλλη ήταν αυτός που με μία σειρά κινήσεων του ενήργησε ουσιαστικά για να «αποβλαχιστεί» γλωσσικά η ιδιαίτερη πατρίδα του, χρησιμοποιώντας την κληρονομιά του Μουσίκου για την ίδρυση ελληνικού και όχι ρουμανικού σχολείου (Gherasi, 1889. Sturdza, 1890).

Η Γλυκερία Πατσίκα, σε πρωτεύουσα μεταπτυχιακή της εργασία, το 1998, αναφέρει ότι η βλάχικη γλώσσα φαίνεται να ξεχάστηκε πολύ νωρίς στους κόλπους των εδραίων Μπλατσιωτών (Πατσίκα, 1998, 36).

Τις νομαδοκτηνοτροφικές οικογένειες της Βλάστης και των Ναμάτων τις χαρακτήριζε ένα σκληρό σύστημα αυτοδιοίκησης (φαλκάρια, τσελιγκάτα) και η βλαχοφωνία διατηρήθηκε σε αυτές για αρκετά χρόνια ακόμη. Τόσο, λοιπόν, η ταξική τους διαφοροποίηση όσο και η βλαχοφωνία, που γνωρίζουμε ότι μετά την ίδρυση των ρουμανικών σχολείων ενοχοποιήθηκε, αποτέλεσαν σημαντικά σημεία τριβής αλλά και εκμετάλλευσης ανάμεσά τους.

Τον Δεκέμβριο του 1899 στην εφημερίδα *Αγών* δημοσιεύθηκε μια ανώνυμη επιστολή, στην οποία ο συντάκτης της μέμφεται τους νομαδοκτηνοτρόφους². Ουσιαστικά, τους θεωρούσε κίνδυνο για την μετέπειτα εξέλιξη της κοινότητας και, ενώ ισχυρίζεται ότι ο αριθμός τους είναι μικρός (περίπου 50 οικογένειες), από την άλλη πλευρά καταγγέλλει την κοινότητα και τη Μητρόπολη που δίνουν σ' αυτούς τη δυνατότητα να

² *Αγών*, αρ. 40, έτος Α', 24 Δεκεμβρίου 1899, σ. 3.

μετέχουν στο κοινοτικό γίγνεσθαι. Η υπερβολή του είναι εμφανής. Γράφει σε κάποιο σημείο: «*Εάν επετύγχανον, τι θα εγίνετο; Θα είχαμεν εφορείαν ίσως κατά τα δύο τρίτα εκ Βλάχων, ίσως και καθαρώς Βλαχικήν!! Φαντασθήτε την εκ 400 Ελληνικωτάτων οικογενειών αποτελουμένην Βλάτσην εφορευμένην υπό Βλάχων ποιμένων φερεοίκων!*».

Επίσης αφήνει φανερές αιχμές περί ρουμανισμού των νομαδοκτηνοτρόφων, αναφέροντας χαρακτηριστικά προς το τέλος της επιστολής: «*Εις τούτου την ραδιουργικήν μανίαν χρεωστέεται το θάρρος ενίων εκ των συνοικησόντων ημίν ποιμένων αποτολμώντων να σκέπτονται περί εγκαθιδρύσεως ρωμουνικού Σχολείου ενταύθα*».

Δύο οξύμωρα σχήματα θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε παραπάνω, τα οποία αναπόφευκτα μας οδηγούν στα εξής ρητορικά ερωτήματα:

1) Αφού κατά την άποψη του αποστολέα είναι μία ασήμαντη μειοψηφία μετακινούμενων κτηνοτρόφων, γιατί φοβάται την απώλεια της κοινοτικής εξουσίας;

2) Πώς και γιατί ένας εδραίος Μπλατσιώτης (βλαχικής προέλευσης) κατηγορεί τη συγκεκριμένη μερίδα για ρουμανισμό;

Πολλές φορές ενέργειες τέτοιου τύπου αποσκοπούσαν στο να αποσπαστούν χρηματικά ποσά από τα Ελληνικά Προξενία ή την Εκκλησία, με παρόμοιο τρόπο που από την άλλη πλευρά μια μερίδα ρουμανιζόντων εργαλειοποιούσε τη βλαχοφωνία.

Αντίστοιχη επιστολή είχε συνταχθεί από τις εκκλησιαστικές αρχές της Βλάστης για τον νομαδοκτηνοτροφικό πληθυσμό της Βλάστης και των Ναμάτων στις 13 Μαρτίου 1904³. Σε αυτή από τη μία γίνεται λόγος για Ελληνοβλάχους με φρόνημα ελληνικό και από την άλλη αφήνονται μομφές για ρουμανικά αισθήματα του πληθυσμού που την εποχή εκείνη ήταν ακόμα βλαχόφωνος. Η έκθεση αυτή μάλιστα αναιρεί τις πληροφορίες της προηγούμενης επιστολής, αφού εδώ καταγράφονται 175 οικογένειες μετακινούμενων κτηνοτρόφων στη Βλάστη και 30 στα Νάματα αντίστοιχα. Για τα Νάματα αναφέρεται χαρακτηριστικά: «*Ο άγιος*

³ ΑΥΕ 1908 ΑΑΚ/Ζγ, Έκθεσις εκ Βλάτσης παρά της Αυτού Σεβασμιότητος του αγίου Σισανίου και Σιατίστης Κυρίου Σεραφείμ, 13^η Μαρτίου 1904.

Πελαγωνείας στέλλει κατ' έτος εκεί ανά δεκαπέντε λίρας προς συντήρησιν Ελληνικού σχολείου».

Φυσικά, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε το γενικότερο πλαίσιο της εποχής καθώς η ρουμανική προπαγάνδα βρισκόταν σε έξαρση και ήταν φυσικό επόμενο η γενικότερη ανησυχία από τις ελληνικές αρχές και το Πατριαρχείο. Το γεγονός αυτό δεν αποτελεί όμως δικαιολογία για τη στοχοποίηση πολλές φορές μίας ολόκληρης κοινωνίας και δη για προσωπικό όφελος.

Σε επιστολή με τίτλο *Έκθεσις πεπραγμένων εν Μακεδονία 1906-1907* του Καπετάν Ζιάκα (Γρηγόρη Φαληρέα) διακρίνουμε βαριές κατηγορίες τόσο εναντίον των μελών της κοινοτικής επιτροπής της Βλάστης όσο και κατά του Μητροπολίτη Σισανίου και Σιατίστης Σεραφείμ Σκαρούλη, οι οποίοι χαρακτηρίζονται με λέξεις όπως *καταχραστές, φαύλοι, ραδιούργοι και άλλες*. Σε απόσπασμά της αναφέρεται: *«Εν Βλάστη π.χ. από τις αρχές σχεδόν του αγώνος κατόρθωσαν εκεί μερικοί φαύλοι τύποις μόνον επαγγελλόμενοι τον μέγα πατριώτην και οίτινες αύριον, εάν ό μοι γένοιτο το Έθνος ευρίσκετο υπό δυσμενεστέρας συνθήκας, θα ήλλαζον εθνικότητα, κατώρθωσαν λέγω εξαπατώντες το Ανώτερον Κέντρον Μοναστηρίου».*

Σε ένα από τα πιο χαρακτηριστικά σημεία της έκθεσης ο Φαληρέας περιγράφει ένα πράγματι εντυπωσιακό περιστατικό. Η επιτροπή από τη Βλάστη (ο Φαληρέας αναφέρει τα ονόματα) υπέβαλε πρόταση σ' αυτόν, να εκβιάσουν τους βλαχοποιημένες με υπέρογκα ενοίκια για τα βοσκοτόπια τα οποία ανήκαν στην κοινότητα, προβάλλοντας ως πρόσχημα τα έσοδα για το συμφέρον των σχολείων της κοινότητας. Ο ίδιος, *«γνωρίζων καλώς το ηθικόν των»*, όπως αναφέρει, τους συνέστησε να εκτεθούν οι εκτάσεις αυτές σε δημοπρασία. *«Ούτοι τι πράττουσι!»*, διαπιστώνει έκπληκτος ο γνωστός Μακεδονομάχος. Οι προύχοντες σε μια στημένη δημοπρασία, αγόρασαν τις βοσκήσιμες εκτάσεις εικονικά στην τιμή των 60 λιρών, δίνοντας όμως μόνο 20 για πραγματική αγορά. Και στη συνέχεια, εκβιαστικά, τις μεταπούλησαν στους τσελιγκάδες για 110 λίρες. Η αντίδραση του Φαληρέα είναι χαρακτηριστική της αγανάκτησής του: *«Έφριξα, σας διαβεβαιώ [...]*».

Σε άλλο σημείο της ίδιας έκθεσης είναι και πάλι καταπέλτης. Εξ ανατροφής όλοι αυτοί θέλουν να εκμεταλλεύονται τις περιστάσεις, επειδή η εθνική υπηρεσία εξέλεξε και πάλι αυτούς για να διευθύνουν την κατάσταση. Προσπαθούν να δημιουργήσουν στην κοινότητα ρουμανικό ζήτημα με απώτερο σκοπό την απόσπαση χρημάτων από τους Βλαχοφώνους αποκαλώντας τους στο δημόσιο χώρο «Ρουμούνους». Το γεγονός αυτό το καταγγέλλει στον Καπετάν Ζιάκα ένας εκ των επιφανών τσελιγκάδων, ο Γούλας Μπαρμπαρούσης, με δάκρυα στα μάτια: *«Κάποτε ο Ντούλης Κυριαζής εν μια ημέρα παρά των βλαχοφώνων κατοίκων της Κοινότητος εισέπραξαν περί τας 40 Λίρας και τας κατεκράτησεν έναντι φανταστικών οφειλομένων. Δεν κατονόμασα μεν πρόσωπα αλλά οι έχοντες την αιτίαν αντελήφθησαν διά ποίους ελέγοντο αι βαρυσήμαντοι λέξεις»* (Βέλκος, 2005, 252-254).

Ο καπετάν Τσόντος Βάρδας, από καταχωρίσεις στο ημερολόγιό του στις 25 Ιουνίου 1906, διαπιστώνεται ότι διατηρούσε πολλές αμφιβολίες για τις αναφορές και την κατάχρηση εξουσίας από τις τοπικές αρχές περί ρουμανιζόντων: *«Έρχονται 2 άτομα από το Μπλάτσι που λένε ότι χαίρονται για την άφιξή μου. Αρχίζουν όμως να κατηγορούν τους διευθύνοντες του χωριού και κυρίως τον Ντούλη Κυριαζή ως εκβιαστή και καταχραστή. Αυτά είναι γνωστά και δυστυχώς δεν υπάρχει καμιά θεραπεία γιατί όλοι αυτοί είναι κακοήθεις ,φιλοχρήματοι εις το έπακρον και παμπόνηροι. Το χειρότερο όμως που μου λένε είναι ότι εισήλθαν ρουμανικές ιδέες στο χωριό ΑΓΝΩΣΤΟΝ ΚΑΤΑ ΠΟΣΟ ΑΛΗΘΕΥΕΙ»* και στη συνέχεια γίνεται ακόμη πιο κατηγορηματικός διατάσσοντας μάλιστα παύση της χρηματοδότησης στους επικεφαλής προύχοντες (Τσόντος Βάρδας, 2003, 37).

Όλες οι παραπάνω κατηγορίες που κατά καιρούς εκτοξεύονταν από ένας μέρος της τοπικής εξουσίας φαίνεται να διαψεύδονται, όπως είδαμε, από τους ίδιους τους Μακεδονομάχους. Στα απομνημονεύματά του, μία ακόμη ιστορική μορφή του Μακεδονικού Αγώνα, ο Καραβίτης, σημειώνει το 1905: *«Οι βλαχόφωνοι και ελληνόφωνοι (οι Γραικοί) του Μπλάτς αμιλλώνται εις πατριωτισμόν»* (Καραβίτης, 1994, 254). Ο δε Φιλόλαος Πηγεών έγραφε: *«Ευτυχώς όμως τώρα είχομεν και τους*

ποιμένας βλάχους εκ Βλάτσης οίτινες αν και δεν ήσαν τελείως μεμυημένοι εις το ζήτημαν των ανταρτών, πάντοτε όμως θα μας εφύλαττον κατά το ενόν» (Πηχιών, 1993).

Από τις μαρτυρίες που προαναφέρθηκαν, διαπιστώνεται πώς μπορεί μία δεδομένη τότε κατάσταση, εν προκειμένω η βλαχοφωνία, να αποτελέσει ξαφνικά σημείο τριβής μιας κοινωνίας και μάλιστα από πολλούς να χρησιμοποιηθεί για προσωπικό όφελος.

Οι τρόποι και οι παραπάνω πρακτικές κατά έναν πραγματικά εντυπωσιακό τρόπο εφαρμόζονται από κάποιους προσαρμοζόμενες στην εποχή μας. Ακόμα και αν αυτό το θέμα πρακτικά και ιστορικά έχει κλείσει και είναι ανεπίκαιρο (οι βλάχικες κοινότητες έχουν αλλάξει εντελώς τη δομή τους σε όλα τα επίπεδα – κοινωνικό ιστό, οικονομία κ.λπ.) οι προεκτάσεις του στη σύγχρονη κοινωνία, ακόμα και σήμερα, έναν αιώνα μετά, αλλά και οι δόλιες συμπεριφορές ορισμένων αποτελούν ζητήματα διαχρονικά. Σήμερα, η εργαλειοποίηση της βλαχοφωνίας εμφανίζεται κυρίως ως δήθεν αιτία για να υπάρχουν φωνές υπερεθναμυντόρων.

Τα στοιχεία που κατατέθηκαν προέρχονται από την αναζήτηση ενός απλού ερευνητή και φυσικά μπορούν να αξιοποιηθούν και να αναδειχθούν καλύτερα από επιστήμονες του χώρου που διαθέτουν τις απαραίτητες γνώσεις και κατέχουν τα κατάλληλα επιστημονικά εργαλεία.

Πηγές

Αγών, έτος Α΄, αρ. 40, 24 Δεκεμβρίου 1899, σ. 3.

ΑΥΕ 1908 ΑΑΚ/Ζγ, Έκθεσις εκ Βλάτσης παρά της Αυτού Σεβασμιό-
τητος του αγίου Σισανίου και Σιατίστης Κυρίου Σεραφείμ,
13η Μαρτίου 1904.

Frațilia intru dreptate, an. 1, no 3, București, 5 Mai 1880.

Gherasi, T. N. (1889). *Un ministru Român persescutor al limbei Române*,
(extras din jiarul *Telegraful Român* din 6 Iuliû 1889),
Bucuresci.

Sturdza, D. (1890). *Afacerea Musicu-Ghermanis*, *Voința Natională*, anul
VII, No 1680-(B), 3/15 Maiu 1890 και No 1681-(B), 4/16
Maiu 1890.

Βιβλιογραφία

Αθανασιάδης, Ν. (1928). «Η κωμόπολις Βλάστης (Βλάτσι)», εφημ. *Βό-
ρειος Ελλάς*, αρ. φ. 81, 2 Δεκεμβρίου, σ. 2.

Βέλκος, Γρ. (2005). *Η Σέλιτσα και η περιοχή της στο Μακεδονικό
Αγώνα*, Θεσσαλονίκη [όπου παρατίθεται έγγραφο του Γρ.
Ζάκα, Έκθεσις πεπραγμένων εν Μακεδονία 1906-1907, σ.
103-122, από το αρχείο IMXA/ Z / Φ22, έγγραφο 15].

Βίττη, Ε. (1999). Βλάτσι (ή Βλάστη), Τόπος καταφυγής και αφετηρίας
Μοσχοπολιτών, *Διεθνές Συμπόσιο «Μοσχόπολις»*, Μακε-
δονική Βιβλιοθήκη, αρ. 91, Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδο-
νικών Σπουδών, 9-27.

Βίττης, Φ. (1986). *Ο ιερομόναχος Νεκ. Τέρπος*, Θεσσαλονίκη.

Ιωαννίδης, Μ. (1911). Βλάτση, *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδο-
νικού Συλλόγου Αθηνών* Δ΄, 271-277.

Καλινδέρης, Μ. Α. (1939). *Σημειώματα Ιστορικά εκ της Δυτ. Μακε-
δονίας*, Πτολεμαΐς.

Καλινδέρης, Μ. (1982). *Ο βίος της κοινότητας Βλάτσης επί Τουρκο-
κρατίας εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλ-
οντος*, Ε.Μ.Σ., Μακεδονική Βιβλιοθήκη 58, Θεσσαλονίκη.

- Καραβίτης, Ιω. (1994). *Ο Μακεδονικός Αγών. Απομνημονεύματα*, εισ.-επιμ.-σχολ. Γ. Πετσίβας, τ. 1ος-2ος, Αθήνα: Πετσίβα.
- Κωνσταντακοπούλου, Αγγ. (1988). *Η ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια (1750-1850). Το Τετράγλωσσο Λεξικό του Δανιήλ Μοσχοπολίτη*, Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, παράρτημα αρ. 39, Ιωάννινα.
- Παπαθωμάς, Γρ. (1984). Ιστορικά του χωριού Νάματα (Πιπιλίστα), *Βοϊακή Ζωή* 68: 14-15 & 69: 18-19.
- Παπαθωμάς, Γρ. (1986). *Μακεδονομάχοι και Μακεδονικός Αγώνας στα Νάματα (Πιπιλίστα) Βοΐου Κοζάνης (Συμβολή στην ιστορία του δυτικομακεδονικού χώρου)*, [ανάτυπο του περιοδικού Χρονικά της Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας (Μ.Φ.Α.), τόμος Στ' (1986): 217-234], Θεσσαλονίκη.
- Παπαθωμάς, Γρ. Δ. & Αν. Δ. Παπαθωμά-Πηλιούρη (2012). *Από δωρικά Νάματα, τα Νάματα (Πιπιλίστα) Ασπίου - Βοΐου Κοζάνης*, Κατερίνη: Επέκταση.
- Πατσίκια, Γλ. Ν. (1998). *Οι σχέσεις Βλάχων – Γκραιίκων στη Βλάστη Κοζάνης από τις αρχές του αιώνα μας έως σήμερα*, πρωτεύουσα μεταπτυχιακή εργασία, ΑΠΘ, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη.
- Petrescu, Șt. (2014). *Οι Έλληνες ως «Άλλοι» στη Ρουμανία. Η εσωτερική οικοδόμηση του ρουμανικού έθνους-κράτους κατά τον δέκατο ένατο αιώνα και οι Έλληνες*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Πηχιών, Αν. Κ. (επιμ.), (1993). *Απομνημονεύματα Καπετάν Φιλώτα - Ανθυπιδάργχου Φιλολάου Πηχεών*, Αθήνα.
- Τσίρος, Ζ. Γ. (1964). *Η Βλάστη (τ. Μπλάτσι). 1. Σκόρπια φύλλα της πατρίδος μου*, τ. 1 – 3, Θεσσαλονίκη.
- Τσιώμπρας, Ευθ. Ν. (2010). *Τα Νάματα (Πιπιλίστα) Βοΐου Κοζάνης στο διάβα των αιώνων*, Κοζάνη: Ινστιτούτου Περιφερειακής Ανάπτυξης Δυτικής Μακεδονίας (Ι.Π.Α.Δ.Μ.).
- Τσόντος Βάρδας, Γ. (2003). *Ο Μακεδονικός Αγών, Ημερολόγιο 1906*, τ. Β1, Αθήνα: Πετσίβα.